

ERHARD SCHÜTTPELZ

Testtechnikák¹

1.

Jean Rouch ezt írja az etnográfiai film történetéről:

„1895-ben Regnault és Comte az Eiffel-torony alatt rendezett Nyugat-afrikai Etnográfiai Kiállítást arra használták, hogy a következő kronofotografikus szalagokat hozzák létre:

– testtartások: egy fulbe, egy wolof, egy dioula guggoló tartása

– járásmódok: egyszerű járás, járás fejre tett teherrel, járás háton vitt gyerekkel vagy hordszékkel [...]

– mászás: a fáramászás különböző módjai [...]

– technikák: cserépedények fazekaskorong nélküli elkészítése [...]. Ez a pár szalag képviselte az első etnográfiai filmeket.”²

Ebben a korai fejlesztésben részt vett a kronofotográfia francia mestere, Étienne-Jules Marey,³ de minden látszat szerint csupán a járásról készült felvételek elkészítésében. E mediális kísérlet eredményeit Felix Regnault fölhasználta a járásról szóló 1898-as könyvében, a *Comment on marche*-ban.⁴ „Eredményeik tudományos hitelt adtak annak a meggyőződésnek, amely szerint a katonai »meghajlított menetelés« – amely során a katona a térdeit mesterségesen meghajlítja, a talpát pedig közel tartja a talajhoz, hogy minimalizálja a test függőleges ingadozását – a legkevésbé kimerítő.”⁵ Ami antropometrikus és fajrendszerező vizsgálódásnak indult – a futás, mászás, guggolás magatartásfolyamatai a fehér európaiaknál és az európai gyarmatok fekete lakóinál –, az 1890-es években könnyűszerrel lépte át a küszöböt a kulturális kontingencia és feldolgozhatóság irányába. A francia katonáknak a bennszülöttektől kellett eltanulniuk a könnyebb, azaz a kímélőbb és gazdaságosabb menetelést. Gyaloglás, mászás, guggolás – az optimalizálási kérdés miatt ezek már nem biológiai magatartásfolyamatok, hanem kulturálisan elsajátított technikák, melyek a nevelés és a találmányok révén megváltoztathatók. Más szóval: ezek a testi folyamatok „testtechnikákon” alapulnak, amelyek Regnault és Marey filmjeiben egyformán mesterséges technikaként jelennek meg, és a filmeknek köszönhetően technikailag hozzáférhetővé váltak. Regnault és Marey ezen belátását csak ideiglenesen tudták cáfolni azáltal, hogy a görnyedt járás magatartásmódját az afrikaiak

¹ Erhard SCHÜTTPELZ, *Körpertechiken*, ZMK, 2010/1, 101–20. A fordítást az eredetivel egybevetette: Kerekes Amália.

² Jean ROUCH, *Le film ethnographique = Ethnologie générale (Encyclopédie de la Pléiade)*, szerk. Jean POIRIER, Gallimard, Paris, 1968, 435.

³ Marta BRAUN, *Picturing Time: The Work of Étienne-Jules Marey*, University of Chicago Press, Chicago (IL), 1992.

⁴ Felix REGNAULT – Albert-Charlemagne-Oscar DE RAUL, *Comment on marche*, H. Charles-Lavauzelle, Paris, 1898. [Marey előszavával]

⁵ BRAUN, *Picturing Time*, 323.

„természetességének” tulajdonították, melyet az európaiaknak „mesterségesen” kell újra el-sajátítaniuk⁶ – az összehasonlítás képei áthúzták ezt az elképzelést.

A specializált futás, a kronofotográfia és a katonai munkamegosztás materiális és fizikai változása, mediális tervezése és feltalálása, szociális ellenőrzése és kivitelezése egybeesnek ebben a fejlődésben. A fiziológiai tény objektíválása, a médiatörténet, a szocializáció és ennek szubjektíválása egységet alkotnak az 1895-től 1898-ig tartó időszakban – a francia kronofotográfia mellékágából származó etnográfiai film feltalálásában, a járás fiziológiájának kutatásában és a francia hadsereg történetében. Ha meg akarjuk írni ennek az időszaknak a médiatörténetét, nem választhatjuk el egymástól a Szimbolikus, az Imaginárius és a Valós dimenzióit, hanem csupán azon dolgok, személyek és beíródások közötti fordítási láncokat kell követnünk, amelyek egy ilyen megkülönböztetés innesső oldalán csapódtak le.

Ettől a történettől és filmjeitől már csak ugrásnyira van a „testtechnikák” fogalma, amelyet Marcel Mauss 1934. május 17-én egy pszichológusok és antropológusok előtt tartott előadásban dolgozott ki. A fogalom néhány évtizede a „kulturtechnikák” fogalmának inspirációjaként szolgál a német kultúratudományokban.⁷ Előadásában Marcel Mauss is ismételten a járásmódokról és a katonai menetelésről értekezik, sőt a katonai menetelés reformálásának nehézségeiről. Okkal hihetünk tehát egy következetes francia elmélet- és médiatörténetben, ami által a járást, „a pillanatfotográfiához kapcsolódó modern kutatások rögzített pontját”⁸ rövidre zárhatjuk a járás testtechnikaként való általánosításával. Mauss szövege ugyanakkor egyetlen szóval sem említi Regnault-t és Marey-t, s helyettük egy sajtó, terjengős és kimondottan különös feltalálótörténetet kínál, valamint a testtechnikák fogalmának alternatív médiatörténetét.

A különbség szemléltetéséhez idézzük Marcel Mausstól a katonai menetelés és a média feltalálásának történetét. Mauss az első világháborúról mesél.

„A worcesteri regiment viszont, miután jelentős hőstetteket hajtott végre a franciák oldalán az aisne-i csatában, engedélyt kért a királytól, hogy francia trombita- és dobosát használhasson, francia trombitásai és dobosai lehessenek. Az eredmény nem volt valami biztató. Közel hat hónapon át, jóval az aisne-i ütközet után, gyakorta volt részem a következő látványban: a hadsereg megtartotta az angol lépést, de francia ütemre verte. Az ezredtrombitások élén ráadásul egy fürgé lábú kis francia vadász segédtsízt haladt, aki pörgetni is tudta a hangszerét, és még jobban fújta az indulókat, mint az emberei. A nagy Anglia szerencsétlen regimentje képtelen volt felvonulni. Ha megpróbálták ütemre lépni, a zene nem volt velük összhangban. Olyannyira, hogy a worcesteri regiment végül kénytelen volt megválni francia zenészeitől.”⁹

A zenei medializálás, a fiziológiai folyamatok és a szociális imperatívuszok összekapcsolódása ebben az anekdotában egységnek bizonyul, azonban szakítópróbának is, mely a részt-

⁶ Azt, hogy Regnault és Marey a járás összehasonlító vizsgálatában a „természetesség” és „mesterségesség” rasszista megkülönböztetésének megfelelően jártak el, jogosan hangsúlyozza: Peter J. BLOOM, *French Colonial Documentary*, University of Minnesota Press, Minneapolis (MN), 2008.

⁷ Marcel MAUSS, *A test technikái = Uő., Szociológia és antropológia*, Osiris, Budapest, 2004, 425–46.

⁸ Michel FRIZOT, *Der menschliche Gang und der kinematographische Algorithmus = Diskurse der Fotografie*, szerk. Herta WOLF, Suhrkamp, Frankfurt/M, 2003, 456.

⁹ MAUSS, *A test technikái*, 427.

vevő személyek, médiumok és testek hátrányára válhat. A francia indulók, az angolok lába és az ezred katonai becsülete egységet alkotnak, ezáltal egyszersmind szét is esnek.

Úgyszintén tanulságos az a médiatörténet, melyet Mauss a fogalom kitalálásához alapul vett, és az 1926-os évre datált:

„Egyfajta megvilágosodás a kórházban ért. Beteg voltam New Yorkban. Azon töprengtem, hol láttam én már járt fiatal lányokat, mint ahogy az ápolónőim jártak. Volt időm töprengeni rajta. Végül rájöttem, hogy a moziban. Amikor visszajöttem Franciaországba, megfigyeltem, főként Párizsban, ennek a járásmódnak a gyakoriságát; a lányok franciák voltak, és ugyanúgy jártak. Az amerikai járásmód a mozi jóvoltából elkezdett nálunk is meghonosodni. Ezt a gondolatot általánosítani tudtam.”¹⁰

A médiatörténet ezért Maussnál is a globalizáció közepén kezdődik: miközben Regnault és Marey felkereshette a gyarmatok lakóit az Eiffel-toronynál, Mauss „megvilágosodása” Hollywood és Párizs között történik. Ez azonban nem egy antropometrikailag legitimált kutatás eredménye, hanem a kórházi ágyon a másik nemem töprengve következik be, és nem a gyarmatok lakóinak szokásaiból és gyakorlataiból ered, hanem a nagyváros lakóinak hétköznapi szokásából és a hatalmas mozivilág múlandó befolyásából.

2.

Feltehetjük a kérdést, milyen elméleti nyereséggel járnak ezek az anekdoták, és milyen nyereséget jelentettek Marcel Mauss számára. Hiszen feltűnő: Marcel Mauss szövege egy sikeres feltaláló beszámolója, mivel az előadás ragyogó eredményeként sikerült bedobnia a testtechnikák fogalmát a köztudatba, és mi már csak a fogalom segítségével tudunk megszólalni. Pontosabban szólva, ez egy feltaláló beszámolójának travesztíája és paródiája, egy karkai értelembe vett *Jelentés az Akadémiának*, a kölcsönös szórakoztatási lehetőségek varietészámáinak sorozata. A szöveg e feltűnő jellegzetességének okai Marcel Mauss szociálandropológiájában találhatóak.

Először is, amikor az ember a saját testén vizsgálja a testtechnikákat, Mauss szerint betanított állatokra akad, elsőként az emberre:

„A betanításnak, mint egy gép üzembe helyezésének, valamilyen teljesítmény elérése, megszerzése a célja. Itt ez egy emberi teljesítmény. Azokat az eljárásokat, amelyeket az állatoknál alkalmazunk, az ember önként alkalmazza önmagára és gyermekeire. Valószínűleg a gyerekek voltak az első lények, akiket így tanítottak, minden állatot megelőzve, hiszen azokat előbb meg kellett szelídíteni.”¹¹

Amit a betanított állatok tükrében látunk, mindig ennek a betanításnak az antropológiai alapja is: az emberi technicizáltság megelőzi az állatok betanítását. Minden domesztikálás előtt az ember saját domesztikálása áll, olyan sorrendről van tehát szó, amelyet az újabb őstörténet esetén a megtelepültség és a házépítés kérdésében is igazolva láthatunk; az állatok betanítása előtt az önbetanításra kerül sor. A cirkusz az a modern intézmény, ahol a betanítás és az önbetanítás egysége érvényre jut, és a varieté szintén színpadot kínál ezen egység számára, és e két intézményben egymásra talál Franz Kafka *Jelentése az Akadémiának* és Marcel Mauss beszámolója.

¹⁰ Uo., 428.

¹¹ Uo., 434.

Másodszor pedig Marcel Mauss így fogalmaz:

„Úgy vélem, hogy mindezen technikák alapvető oktatása abban áll, hogy a testet a használatukhoz idomítjuk. A sztoicizmus legnagyobb próbatételeinek stb., amelyek az emberiség legnagyobb részénél az avatást jelentik, az a céljuk, hogy elsajátíttassák a hidegvért, az ellenálló képességet, a komolyságot, a szellemi készenléteket, a méltóságot stb. Hajdani alpinistákodásom legnagyobb hasznát abban látom, hogy megtanultam a higgadtságot, ami lehetővé tette számomra, hogy állva aludjam a legkisebb kiszögellésen a mélység fölött.”¹²

Ebbe a szakadékokkal körülvett alpinista helyzetbe a durkheimi „homo duplex”¹³ képe sűrűsödik. Ezért a testtechnikák Mauss számára semmi esetre sem a tudattalan oldalán található, hanem a tudatból fakadnak és olykor a tudatfölből. A testet a használatához idomítják, és ez a használat egy szociálisan megszabott használat: a parancs és a tekintély által, egy szimbolikus rend vagy ennek befolyása és befolyásolhatósága szabja meg. Marey és Regnault szerint kézen fekvő lenne, hogy a testtechnikákban egy optikai tudattalant fedezünk fel, mely kutatható, és a kultúrák összehasonlításában is az individuumban túl helyezkedik el – Mauss ezt máshogy látja. A testtechnikák a szocializáció tudatban rögzítendő változásaiból és megjelenési módjaiból állnak, amelyek éppen válsághelyzetben vehetők észre, amikor a tudat fájdalmasan és nevétségesen azt követeli, hogy a saját „test idomuljon a használatához” – ez így van a New York-i ápolónőknél és az angol katonáknál is. Ezért kétélűek a Mauss által példaként idevont válsághelyzetek: a szociális imperatívusz és a testi elégtelenség közötti szakítópróba oda vezethet, hogy egy személy felismeri a helyzetet, és idomul, vagy ahhoz, hogy két szociális imperatívusz közé szorul:

„Hajdanán akkor tanítottak meg minket alámerülni, amikor úszni már úsztunk. És amikor megtanítottak lemerülni, csukott szemmel kellett csinálnunk, azután kinyitni a vízben. Ma a technika épp a fordítottja. Az egész tanulás azzal kezdődik, hogy hozzászoktatja a gyereket nyitott szemmel a víz alatt lenni. [...] Ráadásul eltűnt az a szokás, hogy az ember nyelje-köpie a vizet. Az úszók az én időmben csavargőzösnek tekintették magukat. Ez ostobaság volt, de én végül is még ma is ezt csinálom: nem tudok megszabadulni a technikámtól.”¹⁴

A történelmi kiindulókérdés most pontosabban válaszolható meg. Kézenfekvő lenne, hogy a testtechnikák Marcel Mauss-féle feltalálását az etnográfiai és testtechnikai filmek történetére és előtörténetére vonatkoztassuk, Marey-ra és Regnault-ra Franciaországban. Ez az utalás se nem hamis, se nem találó, mert ha Maussból kiindulva olyan filmeket kezdünk keresni, amelyek megfelelhetnek és alapul szolgálhatnak Mauss szövegének, sokkal nagyobb figyelmet kapna a filmtörténet, különösen a betanítás és önbetanítása, varieté, Vaudeville, cirkusz, show-k és slapstick egész skálája a korai filmben. Így egy csapásra fény derülne a testtechnikák és a médiatechnikák valamennyi modern kölcsönhatására, amit Mauss is figyelembe vett, amikor „megvilágosodásával” kapcsolatban nem a kronofotográfia és az etnográfia tudományos filmjére, hanem a New York-i és párizsi kacéerkodás járásmódjaira hivatko-

¹² Uo., 445.

¹³ Émile DURKHEIM, *Az emberi természet kettőssége és ennek társadalmi feltételei = Olvasókönyv a szociológia történetéhez*, Új Mandátum, Bp., 2000, 352-62. Maussnál: Marcel MAUSS, *Az emberi szellem egy kategóriája: A személy, az „én” fogalma = Szociológia és antropológia*, 393-421.

¹⁴ Uő., *A test technikái*, 426f.

zott, ezáltal az 1920-as évekbeli nemi szerepek egyik nagy áttörésére, az úgynevezett „flapper-perek”-re.¹⁵

3.

Ezzel a perspektívaváltással azon elméleti kérdések közepén találjuk magunkat, melyeket Marcel Mauss testtechnikái továbbra is felvetnek számunkra. A testtechnikák a kultúrtechnikák meghatározott csoportja: olyan technikák, amelyek testi véghezvitelekből állnak, és a testet a technikai véghezvitel elsődleges tárgyaként és elsődleges eszközeként kezelik. Ez a meghatározás található Maussnál, és az egyértelműségét tekintve nem hagy kívánnivalót. Ugyanakkor ennek következtében egy rejtvény közepén találok magam, amelyet kevésszer fontolnak meg: a testtechnikák – az olyan találmányok mellett, mint az „ajándék”, az ajándékcseré vagy a »fait social total« – Marcel Mauss egyik legsikeresebb fogalmi találmánya volt. A koncepció az etnológiában és a társadalomtudományokban is érvényre jutott, és a testtechnikákat éppen a német nyelvű kultúratudományokban egyfajta alapító okiratként idézik, amikor arról van szó, hogy kijelöljék vagy megalapozzák a kultúrtechnikák körét. Ezenkívül Mauss nagy hatást gyakorolt a francia technikaelméletre és technikaantropológiára, és sok helyütt ezt a hatást már nem is vonatkoztatják rá. Ennek ellenére a testtechnikákról nem léteznek megfelelő tankönyvek, és egy meghatározott társadalom összes testtechnikáját sem foglalták össze monografikusan, ahogy léteznek értekezések a lándzsákról, csapdákról, evezésről, fazekasságról vagy az energiaforrások kihasználásáról egyes kultúrákban és kulturális összehasonlításban. Úgy tűnik, hogy valami megakadályozza a testtechnikák fogalmát, ha nem is hatásában, de a kibontakozásában – vajon túlságosan sok előfeltételhez kötődik a fogalom ahhoz, hogy monografikusan feldolgozzák? Vagy annyira egyszerű lenne, hogy a közelebbi szemügyre vétel ismét eltűnteti? Vagy egyáltalán nem olvasták Mausst, mert a fogalmat első csapásra megértik, ezáltal el is felejtik?

Ezen kérdések megválaszolásához érdemes visszanyúlni Mauss szövegéhez, egyszerűen azért, mert nem létezik jobb. Ezért a testtechnikák koncepcióját még egyszer kifejtem, egyfelől a Mauss-féle előfeltételek felől, másfelől azon a kérdésen keresztül, hogy pontosan mely jelenségekkel van dolgunk. Csak így válhat a fogalom aktualitása a maga teljes beválthatatlanságában beláthatóvá.

A testtechnikák koncepciója Maussnál két dologra nyúlik vissza: a technika régebbi koncepciójára és a legrégebbi létező technikákra. Az első visszanyúlás az antikvitásig megy vissza: a testtechnikák a görög *techné* értelmében vett technikák.¹⁶ Ennek jelentését Mauss a továbbiakban nem fejt ki, de röviden összefoglalható: a *techné* értelmében vett technikák azon lehetséges hasznos véghezviteleket jelentik, amelyek az előírások, a folyamatos gyakorlás és az elődök utánzása révén taníthatók és tanulhatók meg. Különösen a grammatika és a retorika nyelvi technikai alkotók az ókortól egészen a XVIII. századig az európai nevelési formák

¹⁵ A húszas évek „flapper”-éhez: Sumiko HIGASHI, *Virgins, Vamps, and Flappers: The American Silent Movie Heroine*, Eden Press, Montreal, 1979.; Sara ROSS, „Good Little Bad Girls:” *Controversy and the Flapper Comedienne*, Film History 13. (2000), 409–23.; Lori LANDAY, *The Flapper Film: Comedy, Dance, and Jazz Age Kinaesthetics = A Feminist Reader in Early Cinema*, szerk. Jennifer M. BEAN – Diane NEGRA, Duke UP, Durham (NC), 2002, 221–48.

¹⁶ MAUSS, *A test technikái*, 431.

gerincét;¹⁷ egyúttal a technikát a filozófiai hagyomány és később az újkori tudományok mint a megismerés alacsonyabb – tisztán instrumentális – formáját leértékelték, mert a technikák esetében olyan hasznos véghezvitelekről volt szó, amelyek esetén az ember teszi, amit tud, és tudja, amit tesz, anélkül, hogy ezt hasznosságán kívül indokolni tudná vagy kellene. A testtechnikák a *techné* értelmének megfelelően testi véghezvitelek lennének, melyeket az ember előírások, folyamatos gyakorlás és utánpótlás által tanulhat meg és kell megtanulnia, és amelyek tudása valamilyen módon egybeesik véghezvitelükkel. Ezért a testtechnikák semmi esetre sem tudattalanok, ellenkezőleg: a nevelés során nagyon tudatosan kezelik és megnevezik őket, ám az lehetséges, hogy semmilyen tudatos és különlegesen érvelő indoklást nem fűznek hozzájuk.

Mauss egyúttal azt is mondja, hogy ezek a technikák, a testtechnikák, minden más technikát megelőznek: ezek voltak az első technikák. Ami ebből következik – ontogenetikusan, filogenetikusan, technikatörténetileg –, arra csak utal Mauss. Az egyik következmény feltehetőleg ez lenne: a technikafogalom nem alapozható meg a testi szervek exteriorizálása által, ha a technikai cselekvések első tárgya és eszköze a test volt és marad. Az a protéziselmélet, mely az Ernst Kapp-i¹⁸ német technikafilozófia nyomán a testi szervek elidegenítésének és újraelsajátításának dialektikája által bontakozik ki, Mauss szerint voltaképpen már nem elfogadható. Mindenesetre éppen Mauss egyik technikatörténész tanítványa, André Leroi-Gourhan írt egy pontosan ilyen és nagy sikert aratott emberiségtörténetet:¹⁹ a szervi cselekvések folyamatos exteriorizálásának történetét, egy történetet, melyben egyre inkább a testi cselekvések és különösen az alapvető fortélyok, illetve mozdulatok szerszámokba és gépekbe települnek, míg fel nem tevődik az ember fölöslegességének kérdése. Mauss szerint ezt a történetet másképp kellene szervezni: afelől, hogy miként lépnek interakcióba, és történetileg miként módosítják egymást (i) a testtechnikák és testi gyakorlatok, (ii) a kézműves cselekvések és jártasságok, valamint (iii) az ezekkel kapcsolatos és egyúttal kihelyezett tevékenységek, mint például a terepen elhelyezett csapdáké vagy a háziasított állatoké vagy a gépeké és az algoritmusoké. És Mauss feltehetőleg osztozott volna másikkal jelentős technikatörténész diákja, André Haudricourt²⁰ kételyében, amely arra vonatkozott, vajon az emberiség története valóban leírható-e folyamatos exteriorizálás történeteként vagy akár, ahogy azt Leroi-Gourhan elképzelte, valódi evolúcióként, ha a legrégebbi technikák, azaz a testtechnikák nap mint nap végrehajthatók, megtanulandók és megtanítandók, és ezért továbbra is kölcsönhatásban állnak az összes többi technikával. (És az, amit „médiáknak” nevezünk, feltehetőleg ezen interakciók szélein helyezkedik el, és ezen a széleken keletkezik.)

A Mauss-féle technikatörténetre vonatkozó kérdés ezért időszerűbb mint valaha, és a technikatörténet Haudricourt és Leroi-Gourhan utáni generációja legalább kétféleképp közelített a Mauss-féle felfogáshoz: Leroi-Gourhan a „műveleti lánc” fogalmát népszerűsítette,²¹ amely Maussra nyúl vissza,²² és a figyelmet a cselekvések fokozatos összekapcsolódására

¹⁷ Henri-Irénée MARROU, *Geschichte der Erziehung*, dtv, München, 1977.

¹⁸ Ernst KAPP, *Grundlinien einer Philosophie der Technik (1877)*, Stern-Verlag Janssen, Düsseldorf, 1978.

¹⁹ André LEROI-GOURHAN, *Hand und Wort: Die Evolution von Technik, Sprache und Kunst*, Suhrkamp, Frankfurt/M, 1980.

²⁰ André HAUDRICOURT, *La technologie science humaine*, Maison des Sciences de l'Homme, Paris, 1987.

²¹ LEROI-GOURHAN, *Hand und Wort*, 273–95.

²² Marcel MAUSS, *Manuel d'ethnographie (1947)*, Éditions sociales, Paris, 1967.

és összehangolódására irányítja, amelyek megalapozzák a véghezvitelt. A műveleti lánc azt jelenti, hogy a résztvevők technikai figyelme a műveletek fokozatos összekapcsolódására irányul, és hogy a leírásnak – és a technikatörténetnek – először szintén a cselekvések kapcsolódásaira kell irányulnia, nem pedig a szerszámokra, az eredményre vagy egyetlen lépésre. És minél következetesebben átveszi ezt a perspektívát a technikaelmélet (és az etnográfia), a mostani technikai specializálódások – és tudományos tevékenységek – annál inkább a mindenkori *techné*, azaz a szakértelem vagy a gyakorlati jártasság formájaként fognak megjelenni, amelyet előírásokkal, gyakorlatokkal és példaképekkel edzenek, és amely csak a mindenkori műveleti láncok vagy műveleti ciklusok által határozható meg és ellenőrizhető.

4.

Marcel Mauss technikaelméleti intervenciója – aforisztikussága dacára, amelynek 1932-ben tűnhetett – nemcsak beigazolódott, hanem egyáltalán nem sejtett módon ismét érvényesült. A testtechnika eközben kétségtelenül nem annyira program, mint inkább kulcsszó maradt, a kidolgozására nem került sor. Hogyan nézett ki a kutatási program magánál Marcel Maussnál? Az 1934-es előadáson az 1930-as évekbeli előadásokkal együtt jól látszik, hogy Maussnak egy szisztematikus és továbbra is kivitelezhető program volt a fejében. Mauss az összegyűjtött testtechnikákat lényegében két ciklusra osztotta: (először) a bábáskodástól kezdve a pubertás koron, felnőtté váláson és házasságon át egészen a temetésig tartó életciklusra. Az életciklust megelőzi a testtechnikák nemek szerinti beosztása, tehát az, amit az utóbbi évtizedek során gender-osztályozásként tárgyaltak. És az (első) életciklusba Mauss még egy (második) életciklust helyezett: a felnőttek mindennapi testtechnikáinak napi ciklusát. A témához tartozó fejtegetéseiben másutt heti és havi ciklusokra való utalások is találhatóak, amelyek megszabják a testtechnikákat.²³ Marcel Mauss szisztematikus javaslata ennek megfelelően arra irányul, hogy a testtechnikákat ciklusok vagy szociális ritmusok szerint tárgyalja, amelyek szerint ezek kivitelezendők vagy kivitelezhetők. És ha a saját napi folyamatok és életciklus szempontjából végiggondoljuk a Mauss által említett testtechnikákat, arra jutunk, hogy az ilyen technikák véghezvitele nélkül a „saját személy” fogalma rendkívül gyorsan összeomlik: mindannyian meghatározott testtechnikákhoz kötődünk, hogy társadalmi személyként fölismerhetővé váljunk, és stabilizáljuk magunkat: és ha ezekről tartósan le kell vagy le akarunk mondani, akkor társadalmi személyként újra meg kell határoznunk magunkat.

Amit Mauss felkínál, az csak egy egészen önkényes részlet az etnográfiai irodalomból, olyan kincseskamra, amelyik különböző országokból gyűjt össze különféle bizonyítékokat. Ennek ellenére az önkényes válogatásnak megvan a sajátos bája, mert pontosan ezt a kérdést teszi fel: miként mérhető föl a testtechnikák önkényességének játéktere? Úgy gondolom, hogy Mauss gyűjteménye három általánosításra ad lehetőséget, melyek közül az első kettő egészen explicit módon is fellelhető írásaiban:

(1.) A testtechnikák önkényes karakterrel rendelkeznek, ezért minden társdalomban a szimbolikus megkülönböztetést szolgálják.

²³ *Uo.*, 31.

(2.) A testtechnikák ezen szimbolikus feltöltése a tanulás és a megismerés során még a saját társadalmon belül is interkulturális félreértésekhez és idegenségtapasztalatokhoz vezet.

(3.) A testtechnikák nem sorolhatók be egy haladástörténetbe vagy a technikák felhalmozódásának történetébe, *hideg* technikák maradnak, amelyek feltehetőleg tartósan kivonják magukat egy felhalmozódásra alapuló növekedésből.

Az önkényesség és a szimbolizáció Mauss szociológiai elméletében egybeesnek: amennyiben léteznek a variációk önkényes lehetőségei, például a járásé vagy az alvásé vagy a bábáskodásé, akkor ezek a variációk a társadalmi csoportok szimbolikus megkülönböztetésére is szolgálhatnak, kultúrák között vagy egy társadalmon belül, például osztályok, kasztok és rangok között. A testtechnikák medialitása – az, hogy szimbolikus megkülönböztetést közvetíthetnek, elhatárolásokat és öntörvényűségeket szimbolizálhatnak és stilizálhatnak – itt kezdődik. Ez egyúttal azt is előre meghatározza, hogy a testtechnikák idegenségtapasztalatokra és kulturális félreértésekre adnak majd okot, előrelátható és kevésbé előrelátható idegenségtapasztalatokra és félreértésekre. Mindez egészen nyilvánvalóan az a terület, amiről Hans Peter Duerr²⁴ Norbert Eliasszal²⁵ vitatkozott, mégpedig a „meztelenség és a szemérmesség” területe. Minden ember ugyanazt a szeméremérzetet és feltehetően ugyanazokat a szeméremhatárokat ismeri, de ahogyan ezeket a szeméremhatárokat az eltakarás és a felfedés, az oda tekintés és az eltekintés által szocializálják, és a megfelelő testtechnikákkal leküzdik, arra a félreértésre adnak okot, hogy a saját társadalom tudja legjobban, miként kell bánni a szemérmességgel – és az ennek kiegészítéseként elgondolt szabadossággal –, míg más szocializációk vagy szemérmetlenek, vagy túlzottan is szemérmesek, vagy egyszerre mindkettő. A szeméremhatárok Duerr által meggyőzően bizonyított egyetemlegessége ellenére ebben a félreértésben nem létezik lehetséges középút.

Valami hasonló érvényes a higiénia testtechnikáira vagy pontosabban a testi és lelki tisztálkodásra. A kultúránk például arra a nézetre épül, hogy legalább a testi tisztálkodás eszközei, tehát a szappanok, samponok, dezodorok stb. „tisztá tárgyak”. Ennek megfelelően kiindulhatunk abból, hogy tisztaságot szimbolizálnak, és ezekben az eszközökben „benne lakozik” a tisztaság és a szimbolikus tisztítóerő – minden vonatkozó reklám ezt a hitet erősíti. Ez azonban más kultúrák, például bizonyos európai szintók és romák számára nem volt és a mai napig nem elfogadható, mivel a szappan állandóan a szennyeződéssel kerül érintkezésbe, tárolja a tisztátlanságot, és ennek megfelelően „tisztátlan tárgyként” kell kezelni, amelyben a „tisztátlanság” per se benne lakik, és ezáltal a veszélyeztetés saját helyét jelöli ki a háztartásban.²⁶ Ez nagyon távolinak tűnik a tisztítási technikáinktól, azonban egyáltalán nincs annyira távol, mivel az utóbbi évtizedekben valami nagyon hasonló történt nálunk is: ez a mosdó-kesztyű száműzése volt, amely nagyszüleink generációja számára a tisztítást, illetve a szap-

²⁴ Hans Peter DUERR, *Der Mythos vom Zivilisationsprozeß*, Bd. 5, Suhrkamp, Frankfurt/M, 1988–2002., és különösen Uó., *Nacktheit und Scham*, Suhrkamp, Frankfurt/M, 1988.

²⁵ Norbert ELIAS, *A civilizáció folyamata*, Gondolat, Bp., 1987.; Duerr–Elias vitájához lásd: Dominique LINHARDT, *Le procès fait au Procès de civilisation. A propos d'une récente controverse allemande autour de la théorie du processus de civilisation de Norbert Elias*, Politix 55 (2000), 151–81.

²⁶ Vesd össze a következő önéletrajzi beszámolóval: Jan YOORS, *Die Zigeuner*, Ullstein, Frankfurt/M, 1982.

pan és a test közötti megfelelő közvetítést ígérte, feltehetőleg azért is, mert segítségével mosakodás közben nem kellett közvetlenül megérinteni magukat. A mosdókesztyű a mai generáció egy része szerint a testi kosz visszataszító tárolója, és ezzel a kosszal csak a folyékony szappan kézzel felvitt friss adagjai tudnak kellőképpen elbánni.²⁷

Az ilyen megfigyelések száma gyarapítható, az általános pont a következő lenne: szemérmesség, tisztaság, egyúttal rendezettség, egészség, szépség, ezek a morális és esztétikai értékek számunkra bizonyos testtechnikákkal és azok mediális összesűrtésével kapcsolódnak össze, a tisztítás, az ápolás, a szépítkezés és a sportos erőfeszítés vagy ügyesség technikaival és megtestesüléseivel, amelyek más kultúrák és korábbi európai korszakok, sőt esetenként az előző és a következő generáció és ezek divathullámai számára valószínűtlennek, értelmetlennek, szinte idegennek és undorítóknak tűntek, és részben továbbra is annak tűnnek. A testtechnikák – az életciklus és az élet kihívásaira adott válaszok egyetemes alapjai dacára is – önkényesen alakulnak, és szimbolikus általánosításokhoz, szociális elhatárolásokhoz és elkerülhetetlen idegenségtapasztalatokhoz vezetnek. A testtechnikák médiumok. És nem szabadulhatunk meg már egy katalógusszerű elrendezés esetében sem, mint például Marcel Mauss tervénél, attól a benyomástól, hogy a testtechnikák nem sorolhatók be egy haladástörténetbe vagy a technikák felhalmozódásának történetébe, és különösen nem a testszervek és testfunkciók exteriorizálásának a történetébe. Más szóval a testtechnikák „hideg technikák” maradnak, amelyek feltehetően továbbra is a lehető legjobban kivonják magukat a felhalmozó növekedés alól, tehát azon növekedés alól, amely esetén a régi technikák beépülnek az újakba, és az új célokért módosulnak.

Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy nem lehetséges az a növekedés és felhalmozás, éppen ellenkezőleg. A modernségben és médiумаiban a testtechnikák egyes szisztematikus növekedései nagyon hatékonyak voltak, különösen a modern sporté annak együttes tudományos és sportorvosi kutatásával, de említhetjük néhány igen régi rendszer testtechnikai növekedését is: az indiai jógát és a kelet-ázsiai harc- és meditációs technikákat. A testtechnikákon belül tehát léteznek olyan csoportok, amelyeket évszázadok óta szisztematikusán kutattak, és amelyek esetében az egyes testi folyamatokból eredő technikák összeállítása és javítása középpontban állt, és továbbra is ott áll. Ugyanakkor ezek a technikák is egy előfeltetés alá rendelődnek: a testi és pszichoszomatikus ügyesség feltételei az emberiség történetét tekintve az Afrikából való kivonulás óta változatlanok. Ha rendszeresen kutatnak, edzenek, és mindenekelött koordinálnak bizonyos testi és pszichoszomatikus ügyességeket, ha tehát elérik a testtechnikai szabályozás bizonyos szigorúságát, ahogy ez a modern sportokat vagy a jógát jellemzi, akkor ebből virtuózok csoportjai és sajátos virtuozitások keletkeznek. Egészen kis társaságok esetében megkísérelhetjük azt is, hogy ezt a virtuozitást bizonyos kötelezettséggé tegyünk, amelyeknek mindenki aláveti magát; nagyobb társadalmakban – nálunk például a sportoktatáson vagy a hadkötelességen keresztül – bizonyos testi virtuozitások gyakorlását a közösség átmeneti szociális kötelezettségeként érvényesíthetjük, máshol pedig bizonyos szakmai csoportok előfeltételeként. Ezáltal azonban egy általános, az egész népesség számára kötelező testtechnikai növekedés nem érhető el. Nem létezik a testtechnikai ügyesség emberiségtörténeti növekedése; egyes szisztematikusán gyakorolt virtuozitások gyorsan létrejöhetnek, majd hamar feledésbe merülhetnek; a lehetséges testtechnikáknak mindig csak egy kis csoportja kötelező társadalmilag, amely egy életen át megakadályozza más cso-

²⁷ A szemináriumokon és az ismerősök között éveken át tartó felmérés eredménye.



portok megtanulását és virtuóz növekedését. Ebben az értelemben pedig sajnos igaz marad, hogy a testtechnikák „hideg”, azaz nem-akkumulálható technikai tartományt tesznek ki – ami senkit sem akadályoz meg abban, hogy növelje és átértékelje saját testi virtuóztatását és ennek szigorúságát. Már amennyire ez jogában áll.²⁸

5.

A testtechnikákat már érintőleg „médiumoknak” neveztem, azonban ez is kifejtést igényel. Ez arra utal, hogy nem termékeny és nem is sikerülhet a testtechnikák felosztása egyrészt „természetük” szerint, tehát az organikus test szerinti kezelésükre, amely számunkra a biológiai „természet”, és a természet egy részét jelenti, másrészt szociális jelölésekre, jogokra, kötelezettségekre és szociális viszonyokra, jelekre vagy médiumokra. Ez ugyanaz, mint amit Marcel Mauss a testtechnikák szimbolikus és önkényes jellegének hangsúlyozásával feltételezett. A médiumok és a medializálások nem a testtechnikák járulékos részei, hanem más technikákkal és más szimbolizációkkal való folyamatos interakcióból keletkeznek.

„Tudjuk, hogy az ausztrál képes futva utolérni a kengurut, az emut, a vadkutyát, vagyis a dingót. El tudja kapni az oposszumot a fa tetején, bár az állat elképesztő erővel tiltakozik. Az egyik ilyen vadászritus, amit idestova húsz éve figyeltek meg, az Adelaide környéki törzsek dingóvadászatának rítusa. A vadász szünet nélkül az alábbi varázsigét énekli:

üsd le a (beavatási stb.) sastollcsokorral,

üsd le az övvel,

üsd le a fejszalaggal

üsd le a körülmetélési vérrel

üsd le a kar vérével

üsd le az asszony menstruumával

altasd el stb.

Egy másik szertartás, az oposszumvadászat során az egyén igen-igen varázslatos követ: egy hegyikristálydarabot (kawemukka) tart a szájában, és egy ugyanilyen fajta varázsigét énekel, ezáltal válik biztossá, hogy ki tudja ugrasztani odvából az oposszumot, föl tud mászni a fára, és ott a derékövén függeszkedni tud, űzőbe veheti, elfoghatja és megölheti [...]. Amit azonban ezután akarunk megragadni, az a bizalom, a lélektani momentum, mely egy olyan cselekvéshez kötődik, ami szavak és egy mágikus tárgy jóvoltából szerzett, elsősorban biológiai rezisztencia-jelenség.

Technikai cselekvés, testi cselekvés, mágikus-vallásos cselekvés a cselekvő szemében összekeveredik.²⁹

Mauss ezt a cselekvést „futás rituálénak” és vadászatnak nevezi, de itt is egy testtechnikáról van szó, egy technikai lehetőségéről, hogy a saját test és a zsákmány fizikai ellenállását szóbeli szuggesztió és külön erre a célra készített eszközök révén megoldjuk. A vadász öve és hajítólövedéke talán majd az anyagi kultúra múzeumába kerül vagy az eszközök közé; a varázsigét szövegkönyvekben találjuk meg; a mágikus hegyi kristály pedig számunkra a talizmánok közé tartozik, vagy a szociális és vallási bizalom része. A személy medializálása, mate-

²⁸ Példás, példátlan: Harold GARFINKEL, *Passing an the managed achievement of sex status in an intersexed person* [5. fejezet] = Uő., *Studies in Ethnomethodology*, Englewood Cliffs, New Jersey, 1967.

²⁹ MAUSS, *A test technikái*, 430f.

riális technicizálása és rituális előkészítése azonban egybeesnek – még akkor is, ha tudományos szokásaink, illetve gyűjteményeink és múzeumaink rendszerezése egymástól elválasztva osztja be őket.

Amint ezen a példán világosan felismerhető, az általunk felfogott értelemben feltehetőleg más társadalmak számára nem léteznek testtechnikák. Mégis meg kellene tartanunk a fogalmat, mégpedig heurisztikus fogalomként, amely ideiglenesen lehetővé teszi, hogy a testi és technikai véghezvitelek esetében pontosan arra fókuszáljunk, ami eltűnik, ha ezeket a véghezviteleket rituális, nyelvi vagy szociális folyamatnak tekintjük. Az, hogy a testtechnikák második pillantásra mindig magukban foglalnak rituális technikákat és nyelvi technikákat is, nem szól az ellen, hogy így járjunk el. Először jön a fókuszálás, aztán a ciklikus áthaladás a rituális, nyelvi és testi folyamatokon, amelyek során létrejönnek a testtechnikák. Hiszen a testtechnikákra való fókuszálás nélkül bizonyos tényállások és ezek összehasonlíthatósága egyáltalán nem ismerhető fel. Így hasonlított össze Claude Lévi-Strauss a fiatalok változatlanul aktuális vonzódását az extrém sportokhoz az észak-amerikai indiánok még extrémebb gyakorlataival, akiket a többnapos túlterhelés és megerőltetés elvileg olyan látomásban részesített, amely megváltoztatta az életüket.³⁰ Az egyiket a szakirodalom „rituálé”-nak hívja, a másikat nálunk „sport”-nak nevezik, és legtöbbször sportként legitimálják – és sérülések esetén a betegbiztosításnál ennek megfelelően kezelik. Az ember azonban hamar észreveszi, mennyire ideiglenesek ezek a megnevezések, illetve mennyire ideiglenessé válnak, ha közelebbről megvizsgáljuk őket a kultúratudomány szemszögéből. Az élsportolók szuggesztív technikai és mágikus segédeszközei nem kevésbé kidolgozottak, mint a fentebb említett ausztrál vadászoké.

Ezért a testtechnika fogalma megőrzött egy bizonyos kétélűséget: amennyiben túl szűken értjük, akkor a fogalom a testtechnikák egy „testre” való redukcióját implikálja, amely más társadalmaknak és korszakoknak a legtöbb esetben idegen lett volna. Azonban ha a testtechnikák „testre” való heurisztikus fókuszálásával foglalkozunk, és kiegészítjük ezt a testtechnikák rituális, nyelvi és mediális kivitelezésének megfigyelésével, akkor más összehasonlítási lehetőségekhez és tanulságokhoz jutunk, mint egy ilyen fókuszálás nélkül. Ugyanez áll azoknak a technikai megmunkálásoknak a megfigyelésére is, amelyeket társadalmunkban a „testre” vagy a „testgyakorlatokra” redukálnak. A maussi perspektíva sokkal világosabbá teszi, hogy miért vezettek éppen a testre való redukcióra irányuló modern törekvések, amit az orvostudományban „szomatizálásnak” neveznek, egy sor új rituálé feltalálásához, ami a 19. század óta óriási médiaintenzitást eredményezett. A testtechnikák nálunk is – mint ahogy a Mauss által idézett ausztrál vadászokban – ciklikusan összekapcsolódnak az új anyagi artefaktumok feltalálásával, a rituális és nyelvi technikákkal, az imaginációkkal és a mediális közleményekkel, a halk imákkal és a hangos szuggesztíókkal. És éppen a testtechnikák területén megjelenő modern találmányok, amelyek közül több is a testi folyamatok szomatizálására, tehát egy tudatos és módszeres redukcióra irányult, hozták létre a pszichoszomatikus megtestesülés, ritualizálás és mediatizálás egészen új ciklikusságát. A „testen” való modern redukciók és tisztítómunkák folyton új plazmát teremtettek, amelyben összeolvadtak egymással a médiumok, a testek és a személyek.

³⁰ Claude LÉVI-STRAUSS, *Le 'sentiment de la nature', un besoin fondamental*, Ethnies, 17 (2003), 88–94. Claude Lévi-Strauss egy sajnos csak nehezen hozzáférhető szövege a testtechnikák fogalmáról, mely megérdemelné a német fordítást.



Itt legendó fölsorolni a legismertebb kulcsszavakat, mivel a tények közismertek:

- a modern *sport* a sportágakkal, a szomatizálással és az izom hangsúlyozásával, a sportközvetítéssel és piacosítással, sportorvosi kutatással, valamint a kollektív és individuális ritualizációival

- a test leegyszerűsítése az *izmokra*, ami csak médiajelenséggként, azaz testépítésként működik, ezek preparátumai pedig hihetetlen testi állapotokat idéznek elő, amelyek csak a mediális kép és a bemutatás bizonyos szertartása miatt elviselhetők

- a modern *orvostudomány*

- *kiképzés és ergonómia*; a „motion capture” története a testi folyamatok állandóan hangoztatott idegenségtapasztalatának történeteként megírásra vár³¹

- a *kelet-ázsiai testtechnikák* a 19. század óta tartó nemzetközi elterjedése, leegyszerűsítése és hibridizációja

- a *testmodifikációk* története a modernségben

- és nem elfelejtendő: a modern *pornográfia* története: mert ott is – összevetve más kultúrákkal és imaginációs technikákkal – a test extrém szomatizálása, és bizonyos testtechnikákra redukálása ment végbe, ami egyúttal új rituálék, személyhez kapcsolódó tulajdonítások és mediális divatok kialakulásához vezetett

Ezen testtechnikák fejlődése és esetenkénti eszkalációja kezdettől fogva hatottak a modern médiafejlődésre, itt nem létezik technikai apriori – például a pornográfia hatása a videoformátumok elterjedésére vagy az orvostudományi kutatás és drokkultúrájának uralkodó befolyása –, amelynek szerkezetét nem egy testtechnikai apriori szabta volna meg. Ez érvényes a modern infrastruktúra fejlődésére is. Ezért utalt arra Joachim Radkau, hogy az autómobilforgalom korai elterjedése – ellentétben a vasúti és villamoshálózatok voltaképpen túlerőben lévő tervezéseivel – a privát biciklisport ezt megelőző fejlődéséből magyarázandó, tehát egy modern sportból és a „technika és a test egységének a kerékpározás révén megalapozott tapasztalatából.”³² „A kerékpározás ragályos elterjedése és az automobilos ostobaság”³³ összetartozott, és sorrendbe állítható volt, amelyet sokkal később a Rajna-vidéki testtechnocsoport, a *Kraftwerk* saját testével fordított meg, az autópályától visszafelé haladva a Tour de France-ig.³⁴

A modern társadalmak az utóbbi kétszáz évben ismételten arra törekedtek, hogy a testtechnikákat „testtechnikákra” redukálják, és ezáltal úgy szomatizálják őket, hogy ezek a cselekvési folyamatok kiszámíthatóvá, automatikusan följegyezhetővé vagy természettudományosan megfigyelhetővé váljanak. Ezek a redukciók azonban nem voltak egységesek, és nem is tudtak egy „testet” előállítani, amely különbözne azoktól a rituális és nyelvi technikáktól, médiumoktól és szuggesztióktól, amelyeknek köszönhetően létrejön ez a test. Marcel Mauss testtechnikafogalma első pillantásra éppen ilyen modern redukciónak tűnt, és ha Mauss tényleg Regnault és Marey révén jutott volna el saját fogalmához, összeállna az ilyen típusú redukció következetes története. Alaposabban utána olvasva azonban megállapíthatjuk, hogy

³¹ Köszönet Ute Hollnak, hogy ezt a kérdést 2008 decemberében az IKKM-ben tartott vita alkalmával felvetette.

³² Joachim RADKAU, *Technik in Deutschland*, Suhrkamp, Frankfurt/M, 2008, 157.

³³ *Ua.*

³⁴ Vö. Pascal BUSSY, *Neonlicht, Die Kraftwerk-Story*, Bosworth Music, Berlin, 2005.

Mauss fogalma a rituálé, testtel való bánásmód és a medIALIZÁLÁS közötti összefüggés egészen amodern felfogásáért száll síkra, a szomatizálás és a pszichoszomatizálás hideg kontingenciájáért, amelyet a modernség historizálásában kellene nyomon követhünk. Sohasem voltunk modernekek. Saját testtechnikáink amodern konstitúcióját illető belátásában Marcel Mauss fogalmának még kibontatlan aktualitása rejlik.

Fordította: VINCZE FERENC



ELFELEJTETT PORTRÉ XXIII. 2015. 30×21 CM, GRAFIT, SZÉN PAPIRON